



The concept and function of Shekinah and Sakina in the issue of marriage in the Quran and Talmud

Mahmood Sheikh ¹ | Nazanin Jalili ²

1. Corresponding Author, Assistant Professor in Department of Religions and Gnosticism, faculty of Theology and Islamic Studies, University of Tehran, Iran. E-mail: Ma.sheikh@ut.ac.ir
2. Master's student, in Department of Religions and Gnosticism, faculty of Theology and Islamic Studies, University of Tehran, Iran.. E-mail: njalili@ut.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 15 December 2024

Received in revised form:

11 January 2024

Accepted: 27 January 2024

Published online: 26 March

2025

Keywords:

Islam,
Judaism,
Talmud,
Sakina,
Shekinah.

ABSTRACT

Objective: Shekinah (שְׁכִינָה) is a Hebrew term derived from the root "shakan" (שָׁכַן), meaning to dwell, settle, or stand, which refers to the concept of residing and being present in a specific place. In Jewish religious tradition, it signifies the presence of God (Yahweh) and the implications associated with this presence. On the other hand, Sakīnah is the equivalent term for Shekinah in Islamic and Quranic tradition. The correspondence and equivalence of these two terms have been demonstrated in numerous studies. The root of the word Sakīnah can be either "sukūn" or "sakan": "sukūn" means to stand still and become stable after movement, and it is used in the context of settling down and residing, while "sakan" refers to finding peace and anything that brings tranquility. An examination of two religious texts, the Quran from Islam and the Talmud from Rabbinic Judaism, shows that the two corresponding concepts of Shekinah and Sakīnah are central to the theories of these two books regarding family, and other functions of the family are understood through this concept (Shekinah/Sakīnah). Shekinah and Sakīnah are symbols of divine presence intertwined with the heart and soul of humanity, and as a result of a legitimate bond, they encompass the peace derived from marriage for the body and soul of the couple; a peace that will bring blessings and mercy for the individual and the religious community. In fact, Shekinah/Sakīnah manifests itself after marriage in three dimensions of individual, familial, and social life, leading to outcomes such as procreation and the upbringing of a faithful generation, satisfying instinctual needs while maintaining purity and chastity, the completion of the human being, and the support and strengthening of the couple's ability to practice their faith .

Cite this article: Sheikh, M., & Jalili, J. (2025). The concept and function of Shekinah and Sakina in the issue of marriage in the Quran and Talmud. *Studies in Comparative Religion and Mysticism*, 9 (1), 241-263. DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2025.49861.1233>



Introduction

Family, as one of the most enduring and cherished institutions in human societies, has been a focal point of religions, particularly the Abrahamic faiths. Research on the similarities and differences among religions regarding family and its social and psychological functions has consistently attracted scholarly attention. This article aims to elucidate the similarity between Islam and Judaism concerning one of the family's functions for spouses—tranquility—based on two religious texts: the Quran and the Talmud. This concept is expressed in the Quran through the term "sakina" and in the Talmud as "shekhina," which are etymologically the same word. The equivalence of shekhina and sakina has been established in numerous previous studies. In this article, we seek to answer the question: what position do shekhina and sakina hold in Islamic and Jewish theories of marriage? This interpretive study demonstrates that shekhina/sakina lies at the core of Islamic and Jewish theories about marriage and family, with other family functions being subordinate to it.

Research Methodology

This article employs a comparative analysis and interpretation of the terms "sakina" in the Quran and "shekhina" in the Talmud, examining their position within Islamic and Jewish religious concepts concerning family and marriage. The research methodology is both interpretive and comparative. In interpretive studies, the primary objective is to deeply understand the concepts present in religious texts (in this case, the Quran and Talmud). Therefore, researchers, relying on precise interpretation of words and texts, have sought to extract the meanings and concepts embedded in these two terms and compare them in the context of marriage and family. The research methodology analyzes data and information from both the Quran and Talmud texts parallelly and simultaneously. This approach enables the researcher to better understand the correspondence and differences in the usage of "sakina" and "shekhina" in these two religions. For this purpose, in addition to studying relevant Quranic verses and Talmudic texts, researchers have examined the narrative and exegetical works of each of these texts to achieve a more comprehensive understanding of these two concepts in spousal relationships. Consequently, this research, based on symmetrical and comparative study of two religious texts, seeks to discover and better understand the meaning of these terms in Islamic and Jewish theories of marriage and family.

Discussion

The present research argues that the tranquility resulting from marriage, referred to by the term shekhina/sakina, is central to both Quranic and Talmudic theories about marriage. On one hand, shekhina/sakina refers to physical and spiritual tranquility, blessing, and mercy for both the individual and the religious community; on the other hand, spouses are introduced as sources of tranquility and intimacy for each other. Therefore, it is shekhina/sakina that engenders love and affection within the family, consequently facilitating the nurturing of worthy children in the family sphere and chastity and virtue in the social sphere. Shekhina/sakina refers to God's tranquility-bestowing presence and is intertwined with the serenity of human hearts. Shekhina in Judaism and sakina in Islam hold such significance that their absence results in the departure of tranquility from humanity (Nazarfakhari & Ghanbari, 2019). Light is a shared symbol of both Talmudic shekhina and Quranic sakina. Shekhina symbolizes divine presence in the world, particularly among the Jewish people. Moreover, divine presence in the Torah is consistently associated with the symbols of fire and light: "During the last watch of the night the Lord looked down from the pillar of fire and cloud" (Exodus 14:24). The Talmud itself directly links the concept of shekhina with light and

illumination: "In the World to Come there is no eating nor drinking nor procreation nor business nor jealousy nor hatred nor competition, but the righteous sit with their crowns on their heads feasting on the radiance of the shekhina" (Berakhot, 17a). In Islamic tradition, there is also a connection and correlation between divine sakina and light. "The Connection of Spirit, Light, and Sakina in the Quran and Their Role in Human Moral Life Based on Allamah Tabatabai's Perspective," citing Allamah Tabatabai's *Tafsir al-Mizan* (1417 AH, vol. 18: 258, 290) and his *Risalat al-Walayah* (1366: 103-4), has proven the conceptual unity of sakina, spirit, and light (Rezadad & Naghizadeh, 2016). Furthermore, Mehdipour and Abdi Sohrevardi (2019) have demonstrated the relationship between the concept of light and terms such as the Biblical Word, Greek Logos, Zoroastrian Khvarenah, Quranic sakina, and Hebrew shekhina.

As mentioned, sakina and shekhina are central to Quranic and Talmudic theories about marriage. The most important function of the legitimate relationship between man and woman is the manifestation of sakina or shekhina, and this tranquility will lead to the family's positive functions in terms of individual and social mental health. In fact, the union of man and woman leads to the manifestation of shekhina/sakina between them, meaning God's presence between the two, a presence that brings blessing and mercy for the couple at three levels: individual life, family, and religious community.

Conclusion

The corresponding concepts of shekhina and sakina are central to Quranic and Talmudic theories about family. Researchers have shown that the two terms sakina and shekhina are equivalent (both meaning settlement and tranquility, sharing the same root), and based on this premise, this article explained the position of these corresponding concepts in these two religious traditions' theories about marriage. In the two instances where the Quran uses sakina for conjugality and spousal relationships, it refers to both physical and psychological tranquility. In Jewish religious tradition, shekhina means to dwell, settle, find stability, and stand, referring to dwelling and presence in a specific place, particularly God's presence among people at specific places and times. The Talmud refers to the manifestation of shekhina between worthy husband and wife, and since shekhina means God's presence and His close relationship with humans, it indicates the Talmud's belief in God's presence in marital relationships and shows that marriage is a sacred act symbolizing the manifestation of love and empathy between spouses. Shekhina/sakina is central to Quranic and Talmudic theories about marriage, and this is the most important function of the legitimate relationship between man and woman, leading to other positive marital functions in terms of individual and social mental health. With the union of man and woman, shekhina/sakina manifests between them, meaning God's presence in that union—a presence that brings blessing and mercy for the couple at three levels: individual life, family, and society. Beyond meeting instinctual needs and providing physical and psychological tranquility (which results from relief from mental dispersion through establishing a committed relationship with the opposite sex and finding intimacy), it also brings a deeper tranquility beyond the level of fulfilling desires, which is impossible without pairing and the companionship of spouses. The mercy and affection resulting from shekhina/sakina lead to the ability for righteous and religious living and, in Islamic terms, "perfection in religiosity." Another effect of sakina/shekhina is the proper upbringing of children, which becomes possible through the parents' purity and, consequently, understanding divine mercy. At the social life level, freedom from mental dispersion and achieving inner settlement and tranquility, shekhina/sakina establishes chastity, which is essentially the extension of individual purity to social purity, fundamentally based on a woman's commitment to her husband.

مفهوم و کارکرد شخینا و سکینه در مسئله ازدواج در قرآن و تلمود

محمود شیخ^۱ | نازنین جلیلی^۲ ✉

۱. نویسنده مسئول، استادیار، گروه ادیان و عرفان، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران تهران، ایران. رایانامه: Ma.sheikh@ut.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه ادیان و عرفان، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران تهران، ایران. رایانامه: njalili@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۹/۲۵</p> <p>تاریخ ویرایش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۲</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۸</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱/۶</p>	<p>شخینا (שְׁחִינָא)، واژه‌ای عبری از ریشه «شخُن» (שָׁחַן) به معنای سکونت کردن، ساکن شدن، قرار یافتن و ایستادن است که به مفهوم سکونت و حضور در یک مکان خاص اشاره دارد و در سنت دینی یهود، به معنای حضور خداوند (یهوه) و پیامدهای مربوط به این حضور است. از سوی دیگر، سکینه اصطلاح معادل شخینا در سنت اسلامی و قرآنی است. تناظر و یکسانی این دو اصطلاح، پیش از این در پژوهش‌های بسیاری اثبات شده است. ریشه واژه سکینه می‌تواند سکون یا سکن باشد: «سکون» به معنای ایستادن و ثابت شدن پس از حرکت است و در مورد ساکن شدن و منزل گزیدن به کار می‌رود و واژه «سکن» به معنای آرامش یافتن و هر چیزی که موجب آرامش شود. بررسی دو متن دینی قرآن از اسلام و تلمود از سنت ربانی یهودیت نشان می‌دهد که دو مفهوم متناظر شخینا و سکینه، در کانون نظریه این دو کتاب درباره خانواده قرار دارد و دیگر کارکردهای خانواده، با این مفهوم (شخینا/سکینه) معنا می‌یابد. شخینا و سکینه، رمز و نماد حضور الهی هستند که با دل و جان آدمی گره خورده‌اند و در نتیجه پیوند مشروع، آرامش حاصل از ازدواج را برای جسم و جان زوجین در بر دارند؛ آرامشی که برکت و رحمت برای فرد و جامعه دینی را در پی خواهند داشت. در واقع، شخینا/سکینه پس از ازدواج، در سه ساحت زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی جلوه‌گر می‌شود و به نتایجی چون فرزندآوری و تربیت نسل باایمان، ارضای نیازهای غریزی و حفظ طهارت و عفت خود، کامل شدن انسان، همراهی و تقویت توان زوجین برای دین‌ورزی منجر می‌شود.</p>
<p>واژه‌های کلیدی:</p> <p>اسلام، یهودیت، قرآن، تلمود، خانواده، سکینه، شخینا.</p>	

استناد: شیخ، محمود؛ و جلیلی، نازنین (۱۴۰۴). مفهوم و کارکرد شخینا و سکینه در مسئله ازدواج در قرآن و تلمود. *مطالعات ادیان و عرفان تطبیقی*,

DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2025.49861.1233>

۲۴۱-۲۶۳، (۱) ۹



مقدمه

ازدواج عبارت است از رابطه جنسی مشروع میان زن و مرد که ممکن است به تولد فرزند منجر شود و به محض شکل‌گیری چنین پیوندی، خانواده درست می‌شود. خانواده به عنوان یکی از پایدارترین و محبوب‌ترین نهادهای جوامع انسانی، مورد توجه ادیان، به ویژه ادیان ابراهیمی بوده و پژوهش درباره شباهت‌ها و تمایزهای ادیان در موضوع خانواده و کارکردهای اجتماعی و روانی آن همواره مورد توجه پژوهشگران بوده است. هدف این مقاله نیز تبیین شباهت اسلام و یهود در موضوع یکی از کارکردهای خانواده برای زوجین، یعنی آرامش، بر مبنای دو متن دینی قرآن و تلمود است. این مفهوم در قرآن با واژه سکینه و در تلمود با واژه شخینا بیان شده است که عملاً از نظر ریشه‌شناختی یک واژه‌اند. معادل بودن شخینا و سکینه، پیش از این، در تحقیقات بسیاری اثبات شده است^۱، ما در این مقاله در پی پاسخ به این پرسشیم که شخینا و سکینه چه جایگاهی در نظریه دو دین یهود و اسلام درباره ازدواج دارند. این مطالعه تفسیری نشان می‌دهد که شخینا/سکینه در کانون نظریه اسلام و یهود درباره ازدواج و خانواده قرار دارد و باقی کارکردهای خانواده فرع بر آن است.

متونی که از این دو دین به عنوان منابع بررسی پژوهش ما برگزیده شده‌اند، قرآن و تلمود بابلی است. با آن که قرآن در اسلام، متن مقدس مستقیم و اصلی و تلمود در یهودیت، اغلب متن تفسیری تلقی می‌شود، لازم به ذکر است که وقتی از «سنت شفاهی» یهود سخن می‌گوییم، چیزی فراتر از صرف سنت شفاهی موسوی منظور است (اشتاین سالتز، ۱۳۹۸، ص. ۱۳). کتاب گران‌سنگ اشتاین سالتز، که در زمینه مطالعات حوزه تلمود مرجعیت دارد، با این عبارت آغاز می‌شود: «اگر کتاب مقدس سنگ زاویه و شالوده یهودیت باشد، تلمود، ستون اصلی آن خواهد بود.» (اشتاین سالتز، ۱۳۹۸، ص. ۲۱). این سخن حاکی از جایگاه هم‌سنگ تلمود، به عنوان «تورات شفاهی»، در کنار تورات مکتوب است، جایگاهی که از مفهوم «سنت» در اسلام پررنگ‌تر است (اشتاین سالتز، ۱۳۹۸، ص. ۱۳). دلیل انتخاب این دو متن به عنوان دو مرجع این پژوهش، آن است که هر دو در بازه حدودی یکسانی از زمان و مکان، منتشر شده و شیوع یافته‌اند و بر این مبنای کاربرد دو واژه سکینه و شخینا به یک

^۱ در بخش پیشینه به آن‌ها اشاره خواهد شد.

معنا تقارن زمانی و مکانی داشته‌اند: یکی در دوران تلمودی در سرزمین‌های شرقی یهودیت^۱ و دیگری در صدر اسلام در منطقه شبه جزیره عربستان که از نظر مکانی به بین‌النهرین بسیار نزدیک است. به بیان دقیق‌تر، واژه «سکینه» تنها در آیات مدنی قرآن (سوره‌های بقره، توبه و فتح) به کار رفته است، در دوران حضور پیامبر(ص) در مدینه که تعامل میان مسلمانان و یهودیان بیش از ۱۳ سال حیات اسلام در مکه بوده است. از سوی دیگر، رواج و گسترده‌گی استفاده از واژه «شخینا» در ادبیات دینی یهود، مربوط به سنت مکتوب تلمود بابلی است، که جمع‌آوری آن از سوی ربی‌ها، حدود سال‌های ۵۰۰ میلادی در سرزمین‌های شرقی یهودیت به اتمام رسیده است. البته این بدان معنا نیست که پیامبر(ص) این واژه را از یهودیان مدینه اخذ کرده باشد، بلکه چون آیات مدنی عمدتاً در گفتگو با یهودیان نازل می‌شده است، اشارات به عبارات عهدینی و دیگر متون مهم مانند تلمود در آن قابل توجه است. بنابراین، هنگام نزول آیات مربوط به سکینه، این ذهنیت مشترک میان دو قوم وجود داشته و یهودیانی که این آیات را می‌شنیدند، می‌دانستند منظور از سکینه مستقر در تابوت عهد موسی، همان شخینای آئین یهود است. چنان که قرآن کریم در آیه ۲۴۸ سوره بقره، مستقیماً از آنچه که بنی اسرائیل به عنوان شخینا می‌شناختند، با عبارت سکینه یاد می‌کند: «وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ»^۲. این تابوت، همان تابوت عهد یا صندوق عهد است که در سفر خروج تورات (۲۵:۸) از آن سخن گفته شده است و محققان ریشه اصطلاح شخینا را به حضور الهی یهوه در آن باز می‌گردانند. این پژوهش در پی مقایسه دو اصطلاح سکینه و شخینا با یکدیگر نیست، پیش از این، این کار به خوبی به انجام رسیده است. همچنین در پی مقایسه کاربست این دو واژه هم‌معنی و هم‌ریشه در دو متن قرآن و تلمود نیز نیست، گرچه در اثنای بحث، برخی از تمایزات روشن خواهد شد. همچنین در پی مقایسه ایده قرآن و تلمود در مورد خانواده نیز نیست، چون این کار نیازمند مطالعات گسترده‌تر است. در این نوشته تنها در پی آنیم که جایگاه سکینه و شخینا در نظریه اسلام و یهودیت بر مبنای

^۱ چنانکه در متن مقاله خواهد آمد، واژه «شخینا» در سنت یهودیت، نخستین بار به صورت مستقیم، در متن تلمود بابلی آمده است.

^۲ پیغمبرشان گفت که نشان پادشاهی او این است که تابوتی که سکینه پروردگارتان و باقی میراث خاندان موسی و خاندان هارون در آن است و فرشتگانش حمل می‌کنند، نزد شما آید.

دو متن قرآن و تلمود را نشان دهیم. بر این مبنا، مطالعه ما از جنس مطالعات تفسیری است و خواهیم کوشید با مطالعه متقارن دو متن و در کنار هم قرار دادن داده‌های روشن، پاره‌های مجهول را کشف و سپس به خوانشی یکپارچه از متن دست یابیم. پیش‌فرض در این گونه از مطالعات تطبیقی، نزدیک بودن مفاهیم و ایده‌هایی است که مورد مطالعه قرار گرفته است. در این پژوهش نیز چنین است و نزدیکی دو واژه سکینه و شخینا و مشتقات برآمده از ریشه «سکن» و «سختن» و کارکرد مشابه آن دو در اسلام و یهودیت ربانی فرض گرفته شده و تنها کوشش بر آن بوده تا ابعاد گوناگون کاربرد این واژه در موضوع ازدواج و خانواده با خواندن مقایسه‌ای و همزمان متن ادراک شود.

۱. پیشینه

پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه را می‌توان در دو دسته بررسی کرد: (۱) اهمیت ازدواج و خانواده در اسلام و یهودیت و مقایسه آن‌ها با یکدیگر، (۲) جایگاه شخینا و سکون (سکینه) در سنت یهودی و اسلامی و مقایسه آن‌ها با یکدیگر. از میان پژوهش‌های دسته اول، می‌توان به «بررسی تطبیقی سنت ازدواج در شریعت یهود و روایات شیعه امامیه» (کبیری‌راد و همکاران، ۱۴۰۲) اشاره کرد که به بررسی تشابه و تفاوت این دو دین در حیطه سنن، آداب و رسوم، شرایط و قوانین ازدواج می‌پردازد و بیشتر به جنبه فقهاتی ازدواج و تشکیل خانواده توجه داشته است. اما آن چه برای پژوهش حاضر حائز اهمیت است، آن مواردی است که به بُعد روانی و غیرمادی کارکردهای خانواده پرداخته باشد، مانند «بررسی تطبیقی جایگاه و اهمیت ازدواج و تشکیل خانواده در اسلام و یهود» (بوجاری و پرچم، ۱۳۹۲)، که مؤلفین محترم، در اهداف ازدواج از دیدگاه اسلام، محبت و مودت نسبت به همسر و فرزندان و آرامش روانی را نام برده‌اند، درحالی‌که در بررسی دیدگاه یهود به چنین نیازهایی اشاره نکرده‌اند. بخشی از مقاله حاضر می‌تواند پاسخی به این بخش از مقاله مذکور تلقی شود.

در مورد پژوهش‌های دسته دوم، می‌توان گفت که تقریباً در تمام موارد، شخینای سنت تلمودی و سکینه آیات قرآن، با اشتراکات فراوان معنایی و کاربردی، به عنوان معادلی برای یکدیگر پذیرفته شده‌اند (مکوند، محمود و توکلی محمدی، نرجس، ۱۳۹۷)، «اما در عین حال، حوزه کاربردی شخینا به مراتب بیشتر از سکینه بوده و بیش از آن دچار توسع و تطور معنایی شده است» (نظرفخاری و قنبری، ۱۳۹۸، ص. ۲۶۵).

بنا بر آنچه گذشت، با آنکه دسته‌ای از پژوهش‌های پیشین به مقایسه جایگاه ازدواج و خانواده در دو دین اسلام و یهود پرداخته و دسته‌ای دیگر به بررسی دو مفهوم متناظر سکینه و شخینا در این دو دین پرداخته‌اند، هیچ‌کدام بر جایگاه سکینه و شخینا در نگاه و تلقی دینی اسلام و یهود از امر ازدواج و مفهوم خانواده تمرکز نداشته‌اند. حوزه متمایز این پژوهش، حلقه مفقود میان دو دسته پژوهش‌های سابق‌الذکر است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. جایگاه خانواده در یهودیت و اسلام

ازدواج و خانواده در یهودیت و اسلام، اهمیت کانونی دارد. نخستین فرمان خداوند به آدم و حوا در اولین فصل تورات چنین است: «بارور و کثیر شوید، زمین را پر سازید و بر آن تسلط یابید» (پیدایش ۱:۲۸). این فرمان بار دیگر خطاب به نوح و فرزندان، پس از تجدید عهد با ایشان بعد از واقعه توفان، تکرار می‌شود (پیدایش ۹:۲). بر اساس همین اهمیت، یکی از شش باب بزرگ میشنا، در موضوع ازدواج و طلاق پدید آمده^۱ و تلمود پیوسته مراقب است تا پاکی و استواری خانواده حفظ شود و تصریح دارد که هر کس زن ندارد، از شادمانی، برکت و نیکی محروم است (Yevamot, 62b) و یک انسان کامل به تمام معنی نیست (Yevamot, 63a).

فریضه ازدواج در دین یهود آنقدر مهم است که «انسان مجاز است یک سفر تورات را بفروشد و هزینه ازدواج خود را فراهم سازد» (Megillah, 27a) و یهودی‌ای که برای تشکیل خانواده تلاشی نمی‌کند مانند کسی است که خونی ریخته باشد، یا صورت خدا را که انسان‌ها به شکل آن آفریده می‌شوند بی‌ارج بداند یا باعث شود که حضور خدا از اسرائیل رخت بریندد (آنترمن، ۱۳۹۸، ص. ۲۲۵). مقام و مرتبه این فریضه از اصطلاح معمول برای آن (قیدوشین) که به معنای «تقدیس» است نیز روشن می‌شود (کهن، ۱۳۹۰، ص. ۱۸۲). در واقع، زن و مرد از طریق ازدواج برای یکدیگر تقدیس می‌شوند تا اهداف و وظایف مقدس زندگی را در کنار یکدیگر تحصیل کنند. اساساً، نه تنها پایه زندگی اجتماعی، بلکه زندگی دینی یهودیان را خانه و خانواده تشکیل می‌دهد. گواه این مطلب، جشن‌ها و آیین‌های خانه‌محور است و احکام روز مهمی مانند شبات بر محور وعده‌های غذایی خانواده شکل

^۱SEDER NASHIM(Family law)

می‌گیرد(آنترمن، ۱۳۹۸، ص. ۳۰۶). طلاق و جدایی در میان مرد و زن یهودی آن چنان ناپسند است که «حتی قربانگاه برای مردی که همسرش را طلاق می‌دهد اشک می‌ریزد» (اشتاین سالتز، ۱۳۹۸، ص. ۱۹۸-۱۹۹).

از سوی دیگر، قرآن ازدواج را امری فطری و گرایش زن و مرد به یکدیگر را مبتنی بر خلقت آن‌ها می‌داند، زیرا اساس تکوین ایشان به گونه‌ای است که برای هم آفریده شده‌اند و از یکدیگر بی‌نیاز نخواهند بود.^۱ پس پیوند میان آن‌ها امری است که از جانب خداوند متعال خلق شده و از نشانه‌های قدرت اوست؛^۲ تا بدانجا که بر مبنای آیه ۳۲ سوره نور^۳، فقر و تنگدستی نباید مانع راهی تلقی شود که برای انسان، با برکت و پاکی همراه است.^۴ علاوه بر قرآن، در سنت نیز به ازدواج و خانواده توجه شده و بنا بر روایات، هیچ بنایی نزد خدا، از ازدواج و تشکیل خانواده محبوب‌تر تلقی نشده است (شیخ صدوق، ۱۴۴۰، ج ۳، ص. ۳۸۳) و فرد با ازدواج، نیمی از دین خود را محفوظ داشته است (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۰، ص. ۱۷) و برای مرد مسلمان، پس از نعمت اسلام، نعمتی به بزرگی همسری شایسته که از او دل شاد شود وجود ندارد (کلینی، ۱۳۸۷، ج ۵، ص. ۳۲۷). پیامبر اسلام (ص) کسی را که با داشتن امکانات از ازدواج صرف نظر کند، از خود و امت خود نمی‌داند (طبرسی، ۱۳۷۰، ج ۱، ص. ۴۳۰)؛ بخاری، ۱۹۹۷، ج ۷، حدیث ۶۲). مسلمانان طلاق را اگرچه عملی مشروع است، منفورترین حلال می‌دانند (ابن ماجه، ۱۹۵۲، ج ۱، ص. ۶۵۰) و معتقدند خداوند جدایی را دشمن می‌دارد (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۷: ۲۲) و عرش الهی از آن به لرزه می‌افتد (ابن ماجه، ۱۹۵۲، ج ۱، ص. ۸).

۲-۲. مفهوم شخینا و سکینه

در این مبحث در پی پاسخ به پرسش «چیستی جایگاه دو مفهوم متناظر سکینه و شخینا در ازدواج، در قرآن کریم و تلمود بابلی هستیم» و نشان خواهیم داد که بر مبنای این دو متن و دیگر متون دینی مانند کتب روایی و تفسیری پیرامون آن‌ها، شخینا/سکینه در کانون کارکردهای خانواده قرار

^۱ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ: آنان برای شما لباس هستند و شما برای آنان لباس هستید. (۱۸۷ بقره)
^۲ وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَ صِهْرًا وَ كَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا: و او خدایی است که از آب بشر را آفرید و بین آنها خویشی نسب و بستگی ازدواج قرار داد، و خدای تو (بر هر چیز) قادر است (۵۴ فرقان)
^۳ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ: اگر تنگدستند، خداوند آنان را از فضل خویش بی‌نیاز خواهد کرد (۳۲ نور)
^۴ ذَلِكُمْ أَزْكَى لَكُمْ وَ أَطْهَرُ: این امر برای شما پربرکت‌تر و پاکیزه‌تر است (۲۳۲ بقره)

دارد. ابتدا به مفهوم سکینه و سپس مفهوم شخینا می‌پردازیم و پس از آن به سنجش این دو مفهوم و جایگاه آن دو در ازدواج و تشکیل خانواده می‌پردازیم.

۲-۱-۲. شخینا

شخینا (שַׁחִינָה)، واژه‌ای عبری از ریشه «شخُن» (שָׁחַן) به معنای سکونت کردن یا زندگی کردن، ساکن شدن، قرار یافتن و ایستادن است، که به مفهوم سکونت و حضور در یک مکان خاص اشاره دارد. استفاده از این ریشه در عهد عتیق سابقه دارد و از آن برای اشاره به حضور و سکونت خدای یهوه در مکانی خاص و در میان بنی اسرائیل استفاده شده است (ن.ک: خروج ۸:۲۵، خروج ۴۵:۲۹؛ لاویان ۱۱:۲۶؛ اعداد ۳۴:۳۵؛ مزامیز ۱۶:۴۸). در همه این موارد، از افعال مشتق شده از ریشه شخُن (שָׁחַן، שָׁחַן، שָׁחַן) استفاده شده و به حضور خداوند اشاره شده است.

علاوه بر این کاربرد، مجموعه عهد عتیق، از این ریشه، کلمات و عبارات دیگری نیز ساخته است که در معنایی غیر از حضور و ساکن شدن الهی خداوند به کار رفته‌اند. برای مثال، واژه «שָׁחַן» به معنای همسایه‌ها در زکریا ۱۰:۸ (زیرا پیش از آن ایام، انسان یا حیوان را هیچ مزدی نبود، و نه امنیت از دشمن برای کسانی که خروج و دخول می‌کردند، زیرا من هر کس را بر ضد همسایه‌اش برانگیخته بودم) آمده است. در جایی که موضوع آیات، وعده برکت اورشلیم است و پیش از آیه مذکور (زکریا ۸:۹)، «خانه خداوند» ذکر شده است. یعنی باز هم اشاره آیه به همسایگی و ساکن بودن عده‌ای در یک مکان مشخص-که آن مکان، اورشلیم، شهر و خانه خداست-می‌باشد.

واژه دیگر از این ریشه، «שָׁחַן» است، به معنای سرزمین یا محل سکونت و به طور خاص به مکان‌هایی اشاره دارد که افراد در آنجا ساکن می‌شوند. این کلمه در یوشع ۴:۱۶ به کار رفته و به توزیع ارث و سرزمین‌های دو قبیله فرزندان یوسف اشاره دارد. اصل واژه در زبان عبری، به معنایی است که ذکر شد، اما این کلمه در این آیه، به زبان انگلیسی و به تبع آن، فارسی، به صورت

^۱ «و آن‌ها باید برای من مکانی مقدس بسازند تا در میان ایشان ساکن شوم.»

^۲ «آنگاه در میان بنی اسرائیل ساکن خواهیم شد و خدای ایشان خواهیم بود.»

^۳ «من مسکن خود را در میان شما بر پا خواهم کرد و روح من در میان شما خواهد بود.»

^۴ «پس سرزمینی را که در آن زیست می‌کنید و من در میان آن ساکنم ناپاک نکنید، زیرا من که یهوه هستم در میان بنی اسرائیل ساکنم.»

^۵ «... بر کوهی که خدا برای سکونت خویش طلب نمود، بر مکانی که خداوند جاودانه در آن ساکن خواهد شد.»

«inheritance» (میراث) ترجمه شده است، که به معنای سرزمینی است که به قبیله‌ها یا خانواده‌ها به عنوان ارث آن‌ها تعلق گرفته است. این ترجمه با توجه به زمینه آیه و مفهوم توزیع سرزمین‌ها در آن زمان صورت گرفته و اختلالی در فهم متن مقدس ایجاد نمی‌کند، اما این واژه در معنای اصلی خود، سکونتگاه یا محل ساکن شدن است.

واژه شخینا، خود به معنای سکون، حضور یا سکونت است که به طور خاص به حضور الهی خداوند در میان مردم و در مکان‌ها و زمان‌های خاص اشاره دارد و مفهوم نزدیک بودن یهوه به انسان‌ها و جامعه یهودی از آن تعبیر می‌شود. این حضور، یک حضور واقعی و ملموس است که می‌تواند به صورت تجلی خداوند در اشکال مختلف مانند آتش، ابر یا نور مشاهده شده و توصیف شود و نشان‌دهنده قدرت و عظمت خداوند، در کنار محبت و رحمت او به انسان‌هاست. چنانکه گفته شد، این واژه از ریشه عبری שָׁכַן گرفته شده و بنابراین، یک واژه اصالتاً عبری است، اما در زبان آرامی (زبان محاوره‌ای یهودیان باستان) نیز واژه‌ای مشابه به صورت «שָׁכַן» (شخینا) وجود دارد که به معنای حضور یا سکونت است و تاثیرات متقابل بین زبان‌های عبری و آرامی در دوران باستان را نشان می‌دهد.

نخستین بار که این واژه در سنت دینی یهود مشاهده می‌شود نیز مربوط به ترجمه آرامی کتاب مقدس (ترگوم) است. در واقع، با آنکه شخینا یکی از عناصر مهم آئین یهود تلقی می‌شود، این اسم، به صورت مستقیم در تورات به کار نرفته است، بلکه کلمه‌ای پساکتاب‌مقدسی است که در ترگوم آمده و متضمن معنی حضور الهی بوده است: «و [به سرزمینی که خداوند به شما گفت] نروید و نجنگید؛ زیرا شخینای خداوند در میان شما نخواهد بود.» (اعداد ۱۴:۴۲). نقش و اهمیت سرنوشت‌ساز و حیاتی حضور شخینا در زندگی یهودیان از اینجا برجسته می‌شود که در صورت عدم حضور آن، یهودیان حتی از ورود به سرزمین مقدس و جنگیدن برای آن نیز منع می‌شوند. اما لازم است در اینجا نگاهی به متن عبری این آیه از سفر اعداد و ترجمه آرامی آن پرداخته و آن‌ها را با یکدیگر مقایسه کنیم تا ببینیم که این واژه نخستین بار، از کدام واژه یا مفهوم عبری نشئت گرفته است.

در متن عبری آیه آمده است: «אַל תֵּלַחְוּ אֶלְמִן אֱלֹהֵי אֲרָץ מִצְרַיִם וְאֵינְכֶם אֶת-יְהוָה» و ترجمه تحت اللفظی آن بدین صورت است: «نروید و نجنگید، زیرا حتی یک دندان یهوه در میان شما نیست.» که در ترجمه انگلیسی آن به صورت مطلق آمده است: «Do not go up, because the Lord is not»

with you». روشن است که در متن عبری نیز منظور از نبودن حتی یک دندان بیهوده در میان آنها، عدم حضور مطلق و همراهی او با ایشان است. مفهومی که در ترجمه آرامی و بنا به تشخیص نویسندگان آرامی زبان، با استفاده از واژه «شخینا» بیان شده است و به جای آنکه بگوید «خداوند در میان شما نیست»، گفته است: «شخینای خداوند در میان شما نیست». در واقع، اسم ریشهٔ عبری שָׁחַן که پیش از این، حضور الهی خداوند را در ذهن یهودیان تداعی می‌کرد، به جای «دندان بیهوه» و به منظور اشاره به حضور الهی او به کار رفته است. محققان یهودی، به ریشه داشتن واژه شخینا در فعل به کار رفته در سفر خروج تورات اشاره کرده‌اند (Dan, 2006, 46).

این اصطلاح، پس از ترگوم، در ادبیات تلمودی به همین معنی و کاربرد، استمرار داشته و بیانگر ابزاری برای تقویت ایمان و اعتماد به نفس انبیاء و مومنین، و مهر تأییدی ست بر این که خدا همراه ایشان است. آن چه بسیار به انسان نزدیک است اما هرگاه گناهی از او سر بزند، دور می‌شود و هرگاه می‌صوابی انجام دهد، دوباره به او نزدیک می‌شود (الیاده، ۴۲). این نکته نیز قابل توجه است که در حالی که واژه شخینا از نظر دستور زبان عبری، یک کلمه مؤنث است، در ادبیات ربانی اولیه همچنان در معنای مردانه یا حداقل خنثی باقی می‌ماند (Judaica, 2007: 444) و صرفاً بعدها در سنت عرفانی یهود (Scholem, 1961: 178-181) و در تفاسیر جریان‌های معاصر یهودیت (Novick, 2008) به جنبهٔ زنانه آن توجه می‌شود. لازم به ذکر است که اصطلاح شخینا در سنت عرفانی یهود و بالخصوص جریان‌های متأخر آن، تفاسیر مفصل و متفاوتی از آنچه پیش از آن و در سنت ربانی تلمود ذکر شده بود، می‌یابد، که در حوزه موضوعات این پژوهش نیست و بدان نمی‌پردازیم.

اساساً مجموعه تلمود، بیانگر جنبه کارکردی دین یهود است و ربی‌های این عصر، اغلب به دنبال وجهه عملی و رفتاری یهودیان بوده‌اند؛ فلذا از مباحث نظری چون اثبات وجود و یگانگی خدا گذشته و به کارکردهای آن پرداخته‌اند. بنا بر سنت تلمود، حضور شخینا هنگامی که فرد (یا افرادی) به مطالعه تورات مشغول باشند (Pirkei Avot 3:3)، ده نفر برای نماز گرد هم بیایند (Sanhedrin, 39a)، سه نفر به عنوان داور در کنار هم بنشینند (Berachot, 6a)، مواقعی که نیازهای شخصی فرد به حدّ اعلیٰ برسد، مانند بستر فرد بیمار (Shabaat, 12b) یا یهودی تبعید شده (Megillah, 29a)، در روز شبات (Shabbat, 30b)، یوم کیپور (Yoma, 29b) انتظار می‌رود.

همچنین در این مجموعه، عبارت مهمی در زمینه ازدواج ثبت شده است که نشانگر نگاه کارکردگرایانه ربی‌ها به خانواده است. گفتاری که در این مجموعه آمده، چنین است: «اگر شوهر و زن شایسته باشند، شخینا در میان ایشان جلوه‌گر می‌شود.» (Sotah, 17a) بر اساس یکی از تفاسیر تلمود، ذیل این عبارت، شخینا بالاترین نوع از انواع شش‌گانه آتش‌های مقدس است و زمانی که یک زوج، شایسته این تجلی باشند، تمام انواع دیگر تجلی‌ها توسط شخینا به حاشیه رانده می‌شوند و انسان از آن‌ها بی‌نیاز می‌شود (Ginsburgh, 1999).

با این وصف، واژه شخینا (שכינה) که به معنای حضور خداوند و ارتباط نزدیک او با انسان‌ها به کار رفته است، نشان‌دهنده حضور خداوند در میان مردم و در مکان‌های مقدس (به ویژه معبد اورشلیم) و زمان‌های مقدس (روزهای ویژه و جشن‌ها) است و بیانگر ارتباط عمیق و معنوی بین خدا و انسان‌هاست و در عین حال بر زندگی روزمره مردم تأثیرگذار است و می‌تواند در تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای اخلاقی آن‌ها نقش داشته باشد. در ارتباطات انسانی، شخینا نماد محبت و رحمت خداوند با انسان‌هاست و نشان‌دهنده حضور خداوند در آن روابط است. یکی از مهم‌ترین عرصه‌های روابط انسانی، رابطه زوجیت و تشکیل خانواده است و کاربرد این مفهوم در این مورد نشان می‌دهد که ازدواج عملی مقدس است و شخینا در این زمینه به معنای برکت و رحمت الهی در زندگی زناشویی است. بنا بر تلمود، روابط زناشویی باید بر اساس محبت، احترام و همکاری باشد تا شخینا در آنجا حضور داشته باشد. این روابط می‌تواند به تقویت خانواده و ایجاد محیطی آرام و امن کمک کند و بر تربیت فرزندان تأثیر نهد، زیرا محبت و همدلی زوجین محیطی مثبت و حمایتی برای رشد و تربیت فرزندان فراهم می‌کند؛ به همین سبب در دعاها و آیین‌های دینی، خانواده‌ها از خداوند درخواست حفظ شخینا در زندگی‌شان و برکت و آرامش در خانه‌هایشان را دارند. دعاهایی مانند Shema Siddur HaSiddur, Yisrael و Siddur Shabbat که یهودیان در موعدهای مقرر این تفیلاها و سیدورها، از خداوند می‌خواهند که شخینا در خانه و خانواده آن‌ها حضور داشته باشد و برکت و آرامش را برایشان به ارمغان بیاورد (Birnbaum, 1949).

این مفاهیم نشان‌دهنده جایگاه شخینا در زندگی خانوادگی و زناشویی در متن دینی تلمود است و تأکید بر این دارد که حضور خداوند می‌تواند به ایجاد روابط سالم و موفق در تمام عرصه‌های زندگی خانوادگی کمک کند.

۲-۲-۲. سکینه

«سُكُون» به معنای ایستادن و ثابت شدن پس از حرکت است و در مورد ساکن شدن و منزل گزیدن به کار می‌رود و واژه «مَسْكَن» (اسم مکان؛ ج: مَسَاكِن) از ریشه «سَكَنَ» به معنای جای سکونت است. «سَكَنَ» و «مَسَاكِن» به این دو معنا در قرآن به کار رفته است، یکی در آیه ۲۵ سوره احقاف^۱ و دیگری در آیه ۱۳ سوره انعام^۲، که یعنی هر چه در شب و روز آرام و قرار گرفته از اوست. این ریشه در باب افعال، فعل «أَسْكَنَ» و مصدر «إِسْكَانَ» را می‌سازد که آن هم در معنای سکونت دادن در قرآن به کار رفته است، مانند ۳۷/ ابراهیم^۳ و ۶/ طلاق^۴، که یعنی زمانی که همسرانتان را طلاق دادید در آنجا که خود سکونت دارید، به قدر توانتان آن‌ها را نیز سکونت دهید و نیز ۱۸/ مؤمنون^۵، که یعنی از آسمان باران را بر زمین بارانندیم و در زمین جای دادیم. واژه «سَكَنَ» نیز بر همین مبنا به معنای آرامش یافتن و هر چیزی که موجب آرامش می‌شود است، که در موارد زیر به کار رفته است: (الف) در مورد خانه: ۸۰/ نحل^۶؛ (ب) دعای پیامبر(ص): ۱۰۳/ توبه^۷ و (ج) شب: ۹۶/ انعام^۸. عرب همچنین برای آتشی که با آن آرامش می‌یابند، گرم می‌شوند و در اطرافش استراحت می‌کنند، از «سَكَنُ» استفاده می‌کند و از کلمه «سُكْنَى» برای خانه و جایی که در آن بدون اجرت و کرایه، سکونت می‌یابند و از واژه «السُّكْن» برای ساکنین خانه. جمع سَاكِن، سَكَّان است و معنی سَكَّان السَّفِينَةُ وسیله‌ای برای بازداشتن کشتی از حرکت است و به چاقو سِکِّین می‌گویند، از آن جهت که حرکت حیوان را از بین می‌برد و آن را بی‌تحرك می‌کند.

واژه سکینه در قرآن در آیه ۴ سوره فتح^۹ به کار برده شده که برخی آن را فرشته‌ای دانسته‌اند که تسکین‌دهنده دل‌های مؤمنان است و برخی آن را عقل دانسته‌اند. همچنین از سکینه به عنوان صفت

^۱ لَا يَرَىٰ إِلَّا مَسَاكِينَهُمْ

^۲ وَ لَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ

^۳ رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي

^۴ أَسْكِنُوهُمْ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ

^۵ وَ أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَتْهُ فِي الْأَرْضِ

^۶ وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا

^۷ إِنْ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ

^۸ وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا

^۹ أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ

برای کسی که از تمایل به شهوات بازایستاده و آرام گرفته استفاده می‌کنند و نیز برای آنچه رعب و ترس را از میان می‌برد، مانند تابوت موسی که رعب و ترس بنی اسرائیل را زایل می‌کرده است: «أَنْ يَأْتِيَكُمْ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ» (۲۴۸/ بقره) (راغب اصفهانی، ۱۴۲۶، ج ۱، ص. ۲۳۷).

چنان‌که نشان داده شد، قرآن در سخن از مقوله آرامش و اطمینان دل، از مشتقات ریشه «سَكَنَ» بهره برده است و آن را در مواردی چون شب، خانه، خانواده و دعای پیامبر(ص) به کار برده است و مراد از آن (سکینه از ریشه سکون) استقرار شیء پس از تحرک آن است، و اگر از ریشه «سَكَنَ» باشد، آن چیزی ست که نفس را به آرامش و اطمینان می‌رساند(طنطاوی، ۱۹۹۷، ج ۱، ص. ۱۹۵۵). عرفا نیز بر همین مبنا سکینه را وقار و آرامشی دانسته‌اند که پس از کسب معرفت حق در دل سالک ایجاد می‌شود و این یعنی تا پیش از کسب معرفت حقیقی، سالک در تکاپو و حرکت است اما چون بدان دست می‌یابد، از حرکت باز می‌ایستد. در نظر صوفیه، بر مبنای آیه «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (فتح/۴)، جایگاه سکینه قلب است و خداوند آن را بر قلب مؤمن می‌افکند و در نتیجه بر ایمان فرد افزوده می‌شود، زیرا در ادامه همین آیه آمده است: «لِيُزَادُوا إِيْمَانًا مَّعَ إِيْمَانِهِمْ». این سکینه بر قلب پیامبر(ص) و قلوب مؤمنین نازل می‌شود و باعث توانمندی روح و تقوای آنان می‌گردد: «فَأَنْزَلَ اللَّهُ السَّكِينَةَ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالزَّمِيمَةَ كَلِمَةَ التَّقْوَى» (توبه/۲۶) (انصاری، ۱۴۱۷ق، ص. ۹۸).

اینکه راغب سکینه را «زوال ترس» دانسته (۱۴۲۶ق، ج ۳، ص. ۳-۲۸۲) نیز از همین جهت تقابل آرامش و اضطراب است زیرا ترس موجب اضطراب است و در اضطراب نوعی عدم سکون درون وجود دارد و در مقابل، در نتیجه سکینه، استقرار و ثبات برای انسان حاصل می‌شود (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ص. ۲۹۱).

دو مورد از کاربردهای سکن و مشتقات آن، در قرآن کریم به زوجیت اشاره دارد: در یک مورد داستان آفرینش حوا را به یاد می‌آورد و اینکه او را از خود آدم آفریده تا آدم بدو آرام و قرار یابد: «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنُكَونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ: اوست آن کس که شما را از نفس واحدی آفرید، و جفت وی را از آن پدید آورد تا بدان آرام گیرد(۱۸۹/اعراف)». در مورد دوم، این حکم را در خطاب به تمام بنی آدم(ع) تکرار کرده و آفرینش ازواج از خود انسان‌ها و قرار یافتن آنان

را از آیات و نشانه‌های خداوند می‌خواند: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ: و از نشانه‌های او این است که از خودتان همسرانی برای شما آفرید تا بدانها آرام گیرید، و میان‌تان دوستی و رحمت نهاد(۲۱/روم)».

از مشتقات ریشه «سکن» در قرآن، هم برای اشاره به آرامش جسمانی و هم آرامش روحی و روانی استفاده شده است. در مورد همسران، به نظر می‌رسد هر دو مورد مراد باشد، یعنی هم آرامش جسم، از آن حیث که فرد با آمیزش، بی‌قراری جنسی خود را از میان می‌برد و با شریک جنسی خود به ثبات می‌رسد، و هم از حیث برقراری مودت و رحمت میان او و همسرش که به او ثبات و قرار عاطفی می‌دهد. برخی با اشاره به اینکه در قرآن از «لتسکنوا عندها» یا «لیسکن عندها» استفاده نشده و به جای «عند» که ظرف مکان است و برای اجسام آورده می‌شود و صرف سکون جسمی را می‌رساند، از «الیها» استفاده شده، استدلال کرده‌اند که مراد قرآن هر دو گونه سکون جسمی و روحی بوده است (رازی، ۱۴۲۰ق، ج ۲۵، ص. ۱۱۰). علامه طباطبایی علت این آرامش مطلق را در احتیاج پیشین طرفین می‌داند که منجر به حرکت آن‌ها به سوی دیگری می‌شود، زیرا هر ناقصی مشتاق کمال است (۱۴۱۷ق، ج ۱۶، ص. ۱۶۶).

صوفی متکلمی چون غزالی نیز بر این فایده صحه گذاشته و با استناد به روایات نبوی می‌گوید: «رسول(ص) وقت بودی که اندر آن مکاشفات کاری عظیم بر وی درآمدی که قالب وی طاقت آن نداشتی و گفتی: کلمینی یا عایشه. خواستی که قوتی دهد خویشتن را تا طاقت کشیدن بار وحی دارد.» و این چنین، یکی از فواید نکاح را در انس و راحتی دل که به سبب مجالست با همسران ایجاد می‌شود، می‌داند. آسایشی که سبب تازه گشتن رغبت عبادت و بازآمدن قوت می‌شود(غزالی، ۱۳۸۹، ص. ۲۴۳). بنابراین، نگاه کارکردگرایانه اسلام به خانواده شامل اصل مهمی به نام آرامش و سکون دل است که جز از این طریق حاصل نمی‌شود.

۲-۳. کارکرد شخینا/سکینه در مسئله ازدواج

با توجه به پرسش اصلی این مقاله، مبنی بر تبیین جایگاه شخینا/سکینه در نظریه دو دین یهود و اسلام درباره ازدواج، مدعای پژوهش حاضر آن است که آرامش حاصل از ازدواج که با اصطلاح شخینا/سکینه از آن یاد شده است، در کانون نظریه قرآن و تلمود درباره ازدواج قرار دارد. از سویی، شخینا/سکینه بر آرامش جسم و جان و برکت و رحمت برای فرد و جامعه دینی اشاره دارند و از سوی

دیگر، همسران مایه آرامش و انس یکدیگر معرفی می‌شوند. بنابراین، این شخینا/سکینه است که موجب محبت و مؤدت در خانواده و در نتیجه، تربیت فرزندان شایسته در عرصه خانواده و طهارت و عفت در عرصه زندگی اجتماعی می‌شود. شخینا/سکینه به حضور آرامش‌بخش خداوند اشاره دارد و با آرام و سکون دل آدمیان گره خورده است. شخینا در یهودیت و سکینه در اسلام از چنان جایگاهی برخوردارند که اگر از میان بروند، آرامش از آدمیان رخت برمی‌بندد (نظرفخاریوقنبری، ۱۳۹۸). نور، نماد مشترک شخینای تلمودی و سکینه قرآنی است. شخینا، رمز و نماد حضور الهی در جهان و به خصوص در میان قوم یهود است. از سوی دیگر، حضور الهی در تورات همواره با رمز آتش و نور همراه است. مانند: «و اما در آخرین پاس شب، خداوند از ستون آتش و ابر بر اردوی مصر نظر افکند.» (خروج ۱۴:۲۴). خود تلمود نیز به صورت مستقیم، مفهوم شخینا را با نور و روشنایی گره زده است: «در جهان آتی، خوردن، آشامیدن، تجارت، حسادت، نفرت و رقابت وجود ندارد، بلکه عادلان با تاج‌هایی که بر سر دارند، از روشنایی شخینا بهره‌مند می‌شوند.» (Berakhot, 17a) از سوی دیگر، در سنت اسلامی نیز میان سکینه الهی و نور، پیوند و همبستگی وجود دارد. «پیوند روح، نور و سکینه در قرآن و نقش آن‌ها در حیات اخلاقی انسان با تکیه بر ارزیابی دیدگاه علامه طباطبایی»، با استناد به تفسیر المیزان علامه طباطبایی (۱۴۱۷ق، ج ۱۸، ص ۲۵۸ و ۲۹۰) و رساله الولایه او (۱۳۶۶، ص ۴-۱۰۳)، از اعتقاد به وحدت مراد از سکینه و روح، در کنار یکسان‌نگاری روح و نور، وحدت مصداقی سکینه، روح و نور را اثبات کرده است (رضداد و نقی‌زاده، ۱۳۹۵). از این گذشته، مهدی‌پور و عبدی سهروردی (۱۳۹۸)، ارتباط میان مقوله نور با واژگانی چون کلمه انجیلی، لوگوس یونانی، خورنه زرتشتی، سکینه قرآنی و شخینای عبری را نشان داده‌اند.

چنان‌که گفته شد، سکینه و شخینا در کانون نظریه قرآن و تلمود در موضوع ازدواج قرار دارد. یعنی مهم‌ترین کارکرد رابطه مشروع زن و مرد، ظهور سکینه یا شخیناست و همین آرامش، کارکردهای مثبت خانواده از حیث سلامت روان فرد و جامعه را در پی خواهد داشت. در حقیقت، پیوند زن و مرد به ظهور شخینا/سکینه در میان آنان می‌انجامد و این امر به معنای حضور خداوند در میان آن دو است، حضوری که موجب برکت و رحمت برای زوجین در سه سطح زندگی فردی، خانواده و جامعه دینی خواهد بود:

الف) کارکرد شخینا/سکینه در سطح زندگی فردی:

شخینا/سکینه از چند جهت بر زندگی فردی زوجین اثر می‌نهد:

نخستین اثر آن است که با ازدواج، نیازهای غریزی فرد برآورده می‌شود و فرد با ارضای امیال جسمانی به آرامش می‌رسد. این آرامش روان محصول رها شدن از پراکندگی خاطر با برقراری رابطه متعهدانه با جنس مخالف و انس با اوست.

دومین اثر شخینا/سکینه انس زوجین با یکدیگر است. این انس آرامشی عمیق‌تر از سطح ارضای امیال را با خود به همراه دارد. جفت شدن دو انسان با یکدیگر و مصاحبت و همراهی آنان بدون شخینا/سکینه ممکن نیست، زیرا شخینا/سکینه مودت و رحمت را با خود برای زوجین به ارمغان می‌آورد. خواستۀ یهوه باوری همسران است، چنان‌که در سفر پیدایش خداوند تنها بودن آدم (ع) را نپسندیده و برای او یاری نیکو ساخته است (پیدایش ۲:۱۸)^۱. این آرامش خاطر و انس، توان زوجین، به ویژه مرد را برای دین‌ورزی و تحصیل تورات (Berakhot, 17a)^۲ فراهم می‌کند. این توانمندی برای زندگی صالحانه و دیندارانه در اسلام با کلیدواژه کمال در دیانت اظهار شده است: «من تزوج فقد أحرز نصف دینه، فلیتق الله فی النصف الثانی» (متقی هندی، ۱۴۰۹، ج ۱۶، ص. ۲۷۱، حدیث ۴۴۴۰۳)، یعنی با ازدواج نیمی از دیانت حاصل می‌شود و طبیعی است که به دست آمدن این مقدار از دیانت به سبب آرامش و انس فرد بر اثر سکون جسم و جان باشد که نتیجه مستقیم ظهور برکت و رحمت خداوند برای زوجین است. در حقیقت، زوجین پیش از ازدواج ناقص‌اند و به تعبیر علامه طباطبایی، به سبب همین نقص و احتیاج، هر یک به سوی دیگری حرکت می‌کند، و چون به او می‌رسد آرام می‌شود، چون هر ناقصی مشتاق به کمال است و هر محتاجی مایل به زوال حاجت و فقر خویش است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۶، ص. ۱۶۶).

ب) کارکرد شخینا/سکینه در سطح زندگی خانوادگی:

با ازدواج خانواده درست می‌شود و مهم‌ترین ثمره جفت شدن زن و مرد، پدید آمدن فرزندان و ازدیاد نسل است، امری که مورد توجه تورات بوده و نخستین فرمان این کتاب نشان می‌دهد که

^۱ «نیکو نیست آدم تنها باشد، پس باوری مناسب برای او می‌سازم.»

^۲ «زن به چه وسیله کسب شایستگی و امتیاز می‌کنند؟ به وسیله فرستادن فرزندان‌شان به کنیسه برای فراگرفتن تورات و به وسیله وادار کردن شوهران‌شان به آموختن قوانین الهی در محضر دانشمندان»

پرثمر بودن و زیاد شدن از میصواهای مهم مردان یهودی است. دین یهود ماهیتی قومی دارد و دیانت و قومیت در آن یکی است و به همین سبب ازدیاد نسل به سبب تأثیرش در ادامه حیات قوم و قدرت قوم در نزاع‌ها و جنگ‌ها اکیداً مورد سفارش است؛ حال آنکه جنس تأکیدات قرآن از این گونه نیست. بر اساس کتاب یشعیای نبی (۱۸:۴۵) خدا جهان را نیافریده تا خالی و عاطل بماند، بلکه آفریده تا در آن سکنا گزینند (آنترمن، ۱۳۹۸، ص. ۲۲۵)؛ این یعنی فرزندآوری مهم است و از اهداف رابطه جنسی زن و مرد تلقی می‌شود، اما در قالب خانواده که موجب سکون و آرامش درون و مؤدت و رحمت است و نبود چنین محبتی در میان زن و شوهر مذمت شده، زیرا بر اخلاق و فطرت فرزندان اثر دارد (کهن، ۱۳۹۰، ص. ۱۸۰). پس شخینا/سکینه همچنان که باطن روابط مشروع زناشویی است، متضمن منافع بسیار برای خانواده است، منافی که با فرزندآوری تقویت می‌شوند (آنترمن، ۱۳۹۸، ص. ۲۲۵). براین مبنا، ازدواج با مفهوم شخینا، ماهیتی دینی و آیینی می‌یابد و مرد یهودی موظف است در انتخاب همسر خود نیز به وظیفه تربیت فرزندان خداترس توجه داشته باشد و ازدواج با دختر یک عالم تورات را ارجح بداند، زیرا در آن صورت، اگر روزی به دلیل مرگ یا مهاجرت در کنار فرزندش نباشد، میصوای آموختن تورات به او لطمه نمی‌بیند (کهن، ۱۳۹۰، ص. ۱۸۲).

در قرآن نیز به مسئله تداوم نسل و تربیت فرزند توجه شده است. فرزندى که زینت زندگى دنیا، باقیات‌الصالحات انسان و یکی از مهم‌ترین سرمایه‌های زندگی اوست^۱. همچنین زیادى فرزندان یکی از نعمات خداوند^۲ و از اسباب امداد و یاری الهی خوانده شده است^۳ و انسان در قبال آن‌ها مسئولیت سنگینی بر عهده دارد^۴. در اسلام نیز مطلق فرزندآوری مورد تأیید قرآن و اسلام نیست، بلکه فرزندآوری مشروع، یعنی فرزندآوری با ازدواج است که اهمیت دارد و غیر آن زنا و گناه محسوب می‌شود و با برکت و رحمت خداوند همراه نیست.

^۱ الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا (۴۶ کهف)

^۲ وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْزَالِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ (۷۲ نحل)

^۳ وَ أَمَدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا (۶ اسراء)

^۴ امامسجاد(ع): «وَأَمَّا حَقٌّ وَلَدِكَ فَأَنْ تَعْلَمَ أَنَّهُ مِنْكَ وَ مُضَافٌ إِلَيْكَ فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا بِخَيْرِهِ وَ شَرِّهِ» (شیخ صدوق، ۱۴۴۰، ج ۲: ۶۲۲)

تربیت درست و دیندارانه فرزند بدون وجود مودت و رحمتی که محصول ظهور شخینا/سکینه در زوجین است، ممکن نخواهد بود. پدر و مادری می‌توانند فرزند صالح و طاهر تربیت کنند که خود طهارت یافته باشند و رحمت خداوند را در تجربه زوجیت میان خود ادراک کرده باشند و این امور با ظهور شخینا/سکینه ممکن می‌شود.

ج) کارکرد شخینا/سکینه در سطح زندگی اجتماعی:

چنان که گفتیم، زوجین با برقراری رابطه متعهدانه، از پراکندگی خاطر رها و به سکونت و آرامش درون می‌رسند. این سکونت درون، نتیجه‌ای اخلاقی در عرصه زندگی اجتماعی دارد که از آن با عنوان عفت یاد می‌شود. عفت در حقیقت، توسعه دادن طهارت فرد به طهارت اجتماع است و بن‌مایه آن تعهد زن به شوهر خود است، چنان‌که بنا بر متن تلمود، شوهر، زن خود را بر همه مردان جهان به مانند چیزی که وقف معبد بیت همیقداش می‌شود، حرام می‌کند (Kiddushin, 2b). بنابراین، زن و مرد موظف‌اند دقیق‌ترین نکات عفاف را در زندگی زناشویی رعایت کنند، زیرا «بی‌عفتی در یک خانه مانند وجود کرم در دانه‌های کنجد است» (Sotah, 3b) و کهن، ۱۳۹۰، ص ۳-۱۸۲). در اسلام نیز ارضای نیازهای غریزی و حفظ طهارت و عفت بنا بر روایات مورد تأکید است: «مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَلْقَى اللَّهَ طَاهِرًا مَطْهَرًا فَلْيَتَعَفَّفْ بِزَوْجِهِ»^۱ (حرّ عاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۰، ص ۱۸). به عبارت دیگر، فرد با ازدواج به آرامش و سکون می‌رسد، از پرداختن به شهوات به نحو افسارگسیخته و بدون عفت دور می‌شود و این خود از مصادیق شخینا/سکینه است.

نتیجه

دو مفهوم متناظر شخینا و سکینه، در کانون نظریه قرآن و تلمود درباره خانواده قرار دارد. محققان نشان داده‌اند که دو اصطلاح سکینه و شخینا معادل یکدیگرند (هر دو به معنای استقرار و آرامش و از یک ریشه) و بر مبنای این فرض، در این مقاله جایگاه این دو مفهوم متناظر در نظریه این دو سنت دینی درباره ازدواج تبیین شد. قرآن در دو موردی که از سکینه برای زوجیت و ارتباط میان همسران استفاده کرده است، هم به آرامش جسمانی و هم به آرامش روحی و روانی اشاره دارد. در سنت دینی یهود، شخینا به معنای سکونت کردن، ساکن شدن، قرار یافتن و ایستادن به کار رفته است و به

^۱ هر کس می‌خواهد خدا را در حال پاکیزگی و طهارت ملاقات کند به وسیله ازدواج عفت پیشه سازد.

مفهوم سکونت و حضور در یک مکان خاص، و به طور خاص به حضور خداوند در میان مردم و در مکان‌ها و زمان‌های خاص اشاره دارد. در تلمود، به ظهور شخینا در میان زن و شوهر شایسته اشاره شده است و چون شخینا به معنای حضور خداوند و ارتباط نزدیک او با انسان‌هاست، نشانه باور تلمود به حضور خداوند در رابطه زناشویی است و نشان می‌دهد که ازدواج عملی مقدس و به معنای ظهور محبت و همدلی میان همسران است. شخینا/سکینه در کانون نظریه قرآن و تلمود در موضوع ازدواج قرار دارد و مهم‌ترین کارکرد رابطه مشروع زن و مرد همین امر است و دیگر کارکردهای مثبت زناشویی از حیث سلامت روان فرد و جامعه را در پی دارد. با پیوند زن و مرد، شخینا/سکینه در میان آنان پدید می‌آید و این به معنای حضور خداوند در آن پیوند است؛ حضوری که موجب برکت و رحمت برای زوجین در سه سطح زندگی فردی، خانواده و جامعه است و علاوه بر برآوردن نیازهای غریزی و آرامش ساحت جسم و روان، که محصول رهایی از پراکندگی خاطر با برقراری رابطه متعهدانه با جنس مخالف و انس با اوست، آرامشی عمیق‌تر از سطح ارضای امیال را نیز به ارمغان می‌آورد که بدون جفت شدن و مصاحبت و همراهی زوجین ممکن نیست. رحمت و مؤدت حاصل از شخینا/سکینه، توانمندی برای زندگی صالحانه و دیندارانه و به تعبیر اسلامی «کمال در دیانت» را در پی دارد. اثر دیگر سکینه/شخینا، تربیت صحیح فرزندان است که با طهارت والدین، در نتیجه، درک رحمت خداوند را ممکن می‌سازد. در سطح زندگی اجتماعی، رهایی از پراکندگی خاطر و کسب سکونت و آرامش درون، شخینا/سکینه عفت را مستقر می‌کند که در حقیقت توسعه طهارت فردی به طهارت اجتماعی است و بن‌مایه آن تعهد زن به شوهر خود است.

منابع

* قرآن کریم.

ابن ماجه قزوینی، ابو عبدالله محمد بن یزید (۱۹۵۲ م). *سنن ابن ماجه*، تحقیق: محمد فؤاد عبدالباقی، قاهره: دار إحياء الكتب العربيه.

اشتاین سالتز، آدین (۱۳۹۸). *سیری در تلمود*، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.

الیاده، میرچا (۱۳۷۲). *رساله در تاریخ ادیان*، مترجم: جلال ستاری، تهران: سروش.

آنترمن، آلن (۱۳۹۸). *باورها و آیین‌های یهودی*، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.

انصاری، خواجه عبدالله ابو اسماعیل بن محمد (۱۴۱۷ق). *منازل السائرين*، قم: دارالعلم.

- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۹۹۷ م). صحیح بخاری، ریاض: دارالسلام.
- بوجاری، سهیلا و پرچم، اعظم (۱۳۹۲). «بررسی تطبیقی جایگاه و اهمیت ازدواج و تشکیل خانواده در اسلام و یهود»، معرفت ادیان، ۱۵، ص ص ۳۶-۱۷.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۶). زن در آئینه جلال و جمال، قم: اسراء.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۶ ق). وسائل الشیعه، قم: آل البيت (ع) لاحیاء التراث.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). لغت‌نامه، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رازی، فخرالدین (۱۴۲۰ ق). تفسیر الکبیر، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۲۶ ق). مفردات الفاظ القرآن، قم: طلیعه النور.
- رضاداد، فاطمه و نقی‌زاده، حسن (۱۳۹۵). «پیوند روح، نور و سکینه در قرآن و نقش آن‌ها در حیات اخلاقی انسان با تکیه بر ارزیابی دیدگاه علامه طباطبائی»، مطالعات اسلامی: علوم قرآن و حدیث، سال ۴۸، شماره ۹۶، ص ص ۱۲۱-۱۳۸. <https://doi.org/10.22067/naqhs.v48i1.9610>
- طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۷۰). مکارم الأخلاق، قم: الشریف الرضی.
- طنطاوی، محمدسید (۱۹۹۷ م). التفسیر الوسیط للقرآن الکریم، قاهره: نهضة مصر.
- غزالی، محمد (۱۳۸۹). کیمیای سعادت، تهران: نگاه.
- کبیری‌راد، محسن و همکاران (علیپور، نفیسه و یاربی، احسان و حسینی زیدی، سید ابوالقاسم) (۱۴۰۲). «بررسی تطبیقی سنت ازدواج در شریعت یهود و روایات شیعه امامیه»، مطالعات ادیان و عرفان تطبیقی، دوره ۷، شماره ۱، ص ص ۱۱۰-۸۹. <https://doi.org/10.22111/jrm.2023.45217.1119>
- کتاب مقدس (۲۰۱۴ م). ترجمه هزاره نو، گودالمینگ، انگلستان: انتشارات ایلام.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۷). الکافی، قم: دارالحدیث.
- کهن، ابراهام (۱۳۹۰). گنجینه‌ای از تلمود، تهران: اساطیر.
- متقی، علی بن حسام‌الدین (هندی) (۱۴۰۹ ق). کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال، بیروت: مؤسسه الرسالة.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۹). تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

مکوند، محمود و توکلی محمدی، نرجس (۱۳۹۷). «معناشناسی واژه سکینه در قرآن و متون مقدس یهودی»، معرفت ادیان، سال ۹، شماره ۲، ص ص ۲۶-۷.

مهدی‌پور، حسن و عبدی سهروردی، فرض‌الله (۱۳۹۸). «مادشناسی عرفانی نور در انجیل یوحنا»، حکمت‌نامه مفاخر، ۷، ص ص ۱۵۵-۱۲۱.

نظرفخاری، مصطفی و قنبری، بخشعلی (۱۳۹۸). «مقایسه شخینه در تلمود و سکینه در قرآن»، پژوهش دینی، ۳۹، ص ص ۲۶۵-۲۹۲.

<https://doi.org/20.1001.1.17352770.1398.19.39.12.2>

References

- Babylonian Talmud.(1962). ed,And trans. I. Epstein, London: Socino press.
- Birnbaum, Philip, Ha-Siddur Ha-Shalem.(1949). Complete Daily Prayer Book, New York City: Hebrew Publishing Company.
- Dan, Joseph, Kabbalah.(2006). A Very Short Introduction, Oxford University Press.
- Encyclopedia Judaica.(2007). Skolnik, FRED, “Shekinah”, ed Michael Berenbaum, U.S.A.
- Ginsburgh, Rabbi Yitzchak.(1999). The Mystery of Marriage, Gal Einai.
- Novick, Rabbi Leah.(2008). On the Wings of Shekhinah: Rediscovering Judaism's Divine Feminine, Quest Books.
- Scholem, G. Gershom.(1961).Major Trends in Jewish Mysticism, New York: Schocken Book.